

LASTNO GOSPODARSTVO: JAMSTVO ZA OBSTOJ

Spoštovane gospe, spoštovani gospodje, dragi prijatelji, prisrčno pozdravljeni vsi!

Naj pričnem s čestitkami vsem tistim, ki so dali pobudo, in tudi vsem, ki so se prizadevali in veliko žrtvovali, da je do tega današnjega snidenja resnično prišlo. Kot član upravnega odbora SSKongresa, sem prepričan, da je taka dejavnost silno pomembna, in upal bi reci, bistvenega pomena za Slovenijo, in slovenstvo na sploh, v tem nadvse pomembnem obdobju naše skupne slovenske zgodovine. Istočasno, pa bi se tudi rad zahvalil vsem organizatorjem, za to možnost, ki mi jo danes nudijo, da lahko z Vami delim nekaj svojih razmišljanj o zelo umestni snovi, namreč o »lastnem gospodarstvu, kot jamstvo za obstoj« .

Ko danes Slovenci govorimo o »obstoju« ima to prav posebni pomen za nas vse. Mislim, seveda, ne samo na vse tiste, ki živijo doma—v Sloveniji—ampak tudi na nas, ki živimo izven njenih meja, pa naj bo to stalno ali pa začasno. Sedanja generacija Slovencev nosi prav posebno odgovornost. Posebnost te odgovornosti pa izvira iz enostavnega dejstva, da v našem času, ter nam--in ne našim prednikom ali potomcem--je uspelo, da smo si izborili neodvisno, svetovno priznano, lastno državo. Vsi smo zanjo odgovorni, in tudi vsi poklicani, da jo oblikujemo.

Ko pa govorimo o »lastnem« gospodarstvu, pa se v človeku takoj vzbudi vprašanje ravno glede »lastnega« gospodarstva. V kakšnem smislu lahko danes govorimo o nekem gospodarstvu, ki naj bi bil svoji državi »lasten«? Kaj naj to pomeni v razmerah, ki danes prevladujejo v gospodarstvu na svetovni ravni?

Živimo namreč v dobi hitrega tehnološkega napredka, ki omogoča globoke spremembe v gospodarstvu, čigar silnost je taka, da nekateri ekonomisti enačijo našo dobo z ono, ko je v razmeroma kratkem času, kapitalizem popolnoma nadomestil stoletni fevdalni gospodarski in politični sistem¹.

V svojih teoretičnih razpravah so se ekonomisti že zdavnaj lotili vprašanj, ki so povezana z vzroki, da je neka država bolj uspešna v takšnem ali drugačnem gospodarskem delovanju, zakaj države dosežejo različne mere v specializaciji svojega gospodarstva, kaj jih mika in vzpodbuja k trgovanju s tujino, kateri so dejavniki, ki odločajo lokacijo različnih gospodarskih delovanj, itd. Iz tega je nastala takoimenovana klasična teorija primerjalnih prednosti. V tej teoriji sta odločilni obdaritev z naravnim bogastvom ter relativna razpoložljivost kapitala in delovne sile, to se pravi, proporcije v proizvodnih dejavnikih. V XIX. in skoraj v celotnem XX stoletju je bila originalna teorija primerjalnih prednosti zadostna, ker smo si preko nje dosegli razločiti vse, kar je

¹ Za bolj podrobno obravnavo tega dela, glej Bajuk, Andrej: "Slovenija v Evropskih integracijskih tokovih", XXXII Študijski Dnevi, Draga 97.

potrebovalo razlage. Dežele, ki so imele obilo naravnega bogastva ali pa neposredni dostop do njega, so se hitro postavile na noge. Produktivna struktura je bila zgrajena, in je bila tudi v odločujoči meri odvisna od naravnega bogastva.

Rad bi poudaril, da uporaba preteklega časa ni naključna. Dejansko je tako, da je produktivna struktura »bila« zgrajena, in »bila« v odločujoči meri odvisna od naravnega bogastva. Danes ni več tako... Kot primer lahko vzamemo značilnosti največjih podjetij v Severni Ameriki, ob začetku tega stoletja, kot jih je nakazal znani severinoameriski ekonomist, L. Thurow². Kar deset korporacij v prvi dvanajsterici največjih se je ukvarjalo z naravnim bogastvom: olje, jeklo, sladkor, tobak, svinec, usnje, gumi, itd. Od te dvanajsterice samo ena—General Electric—še danes obstaja kot samostojna enota. Ostalim enajstim pa se ni utegnilo obdržati, čeravno koščki in posamezne enote se obstajajo v notranjosti drugih korporacij. To pa ni samo zgodba, ki nam govori o relativni izgubi v pomembnosti naravnega bogastva, marveč tudi poudarja eno bistvenih značilnosti tržne ekonomije, ki je nekoč bila označena kot stalni proces ustvarjalnega rušenja: nova ter dinamična manjša podjetja spodrivajo večja in starejša, ki se ne utegnejo pravočasno prilagoditi neizprosno pričujočim spremembam.

Vzemimo se značilen primer japonskih jeklarn. Povojna Japonska je ustvarila najuspešnejše jeklarne, ne da bi imela na lastnem ozemlju premog in železno rudo. Kaj takega ne bi bilo mogoče v XIX. stoletju, kakor tudi ne v prvi polovici XX. To sta omogočila tehnološki le napredek v prevozni industriji, ki je znižal prevozne cene premoga in železne rude ter napredek v sami proizvodni jekla. Leta 1990 je Japonsko ministrstvo za trgovino in industrijo naredilo študijo, v katerih panogah lahko v prelomu tisoletja pričakujejo največjo gospodarsko rast. Med temi ne najdemo več jeklarstva, marveč mikroelektroniko, biotehnologijo, telekomunikacije, civilno letalsvo, strojno orodje in robotiko, računalnike, itd. To pa niso panoge, v katerih naravne dobrine odigravajo bistveno vlogo kot v začetku stoletja, marveč popolnoma nove panoge, ki jih L. Thurow imenuje »zgrajene na umetno vzpodbujeni uporabi mozganske sile«. Taka podjetja se pa lahko namestijo kjerkoli. Kdor bo imel organizacijske zmožnosti pri mobilizaciji »možganske moci«, ta bo odločal o dokončni namestitvi (lokaciji) teh novih industrij.

Seveda, to se zdaleč ne pomeni, da naravne dobrine nimajo svoje vrednosti za razvoj, marveč to, da bo vedno manj podjetij in držav, ki bodo v prihodnjih desetletjih obogateli samo zato, ker bodo imeli dostop do naravnih dobrin. V ekonomski teoriji primerjalnih prednosti naravne dobrine ne odigravajo več tako važne vloge, kot so jo imele pred nekaj desetletji in vse kaže, da bo v bodočnosti ta vloga še manj pomembna.

Kaj pa z razpoložljivostjo kapitala? Tudi tu se pojavljajo spremembe. Z razvojem mednarodnih trgov kapitala počasi izgublja veljavo dejstvo, da so se podjetja bogatih držav normalno ukvarjala s kapitalsko intenzivnimi posli. Možnost kapitalskih pretokov preko državnih meja postavlja nove zahteve in poostruje pogoje konkurenčnosti. Podjetja v bogatih državah se morajo dandanes prav posebno truditi, da jim domači kapital ne uide za financiranje investicij kam drugam. Ker so kapitalski tokovi vedno manj talci državnih

² Thurow, Lester C.: "The future of Capitalism", W. Morrow and Co., new York, 1996

meja, se kapitalno intenzivne dejavnosti ne bodo razvijale samo v državah, ki rapolagajo z obilnimi vsotami domačega kapitala. Zato tudi ne bo več samoumevno, da bodo le delavci v bogatih državah občevali z višjimi vsotami kapitala ter dosegli višje stopnje produktivnosti in imeli boljše plače.

V tej novi dobi, ki jo mednarodni kapitalski tokovi le pospešujejo, v dobi podjetij ki so zgrajeni na umetno vzpodbujeni uporabi možganske sile (man-made-brain-power-industries) postajata znanost in spretnost vedno bolj merodajni sestavini pri ustvarjanju primerjalnih prednosti določene države ter ključna dejavnika pri rešitvi vprasanj lokacije gospodarskih dejavnosti.

A tudi tu se pojavljajo nekatere spremembe. Do nedavnega je veljalo, da tisti ki so bili zmožni izumiti nove produkte, so jih tudi proizvajali v njih prvotni, najbolj profitabilni dobi. Dañdanes pa izum novih izdelkov v neki določeni državi ni več jamstvo, da jih bo ta država tudi proizvajala. Faks in videokamera sta ameriška izuma, CD "player" pa je bil holandski izum. Ko je prišel čas proizvodnje, ustvarjanja novih delovnih mest, prodaje ter ustvarjanja dobička, smo pa vsi poznali te novosti kot japonske izdelke. Prav malo pomeni danes, če ima država veliko izumiteljev, če istočasno ni zmožna najceneje proizvajati. Torej, čeravno je dandanes tehnologija pomembna, je zmožnost predelovanja tehnologije toliko pomembnejša. Biti najcenejši proizvajalec je prav gotovo povezano z nivojem plac. Veliko bolj pa je to povezano z obvladanjem predelovanja tehnologije, s spretnostjo, ki je potrebna pri proizvodnji novih izumov. Uspešni upravitelji bodo tisti, ki bodo zmožni ustvariti organizacijo, ki bo delovala kot nevidno sešito tkivo med izumom, oblikovanjem izdelka (»design«), njegovo proizvodnjo, prodajo, logistiko in končno servisiranjem. Oporišče vsemu temu pa je razpršena—a zato nič manj trdna—osnova znanosti in spretnosti na vseh nivojih.

Torej, pospešenost tehnoloških sprememb skupno z naraščajočo pomembnostjo umetnih industrij, ki jih omogoča, ter znanost in spretnost na vseh nivojih, sta dandanes ključna elementa pri tvorbi novih, dinamičnih, primerjalnih prednosti neke določene države..

K temu, pa moramo še dodati pojav globalizacije, ki pa ni nič drugega kot naraščajoča mednarodna gospodarska odvisnost (interdependence), ki jo povzročajo trije dejavniki. Prvič, pomnožitev v obsegu in raznovrstosti prekmejnih transakcij, bodosi v dobrinah ali storitvah. Drugič, rast v mednarodnih pretokih kapitala, vključno z neposrednimi tujimi investicijami (FDI). In tretjič, splošena in pospešena razširjenost tehnološkega napredka.

Globalizacija je verjetno najpomembnejši med vsemi spremembami ali premiki našega časa, saj presega gospodarsko področje in zavzema vedno večji del našega vsakdajnega življenja. Zato slišimo vedno več svaril pred nevarnostjo postopne izgube istovetnosti ter utapljanja v nekem brezličnem morju poenotenih in poenostavljenih vzorcev na vseh področjih. Narodne kulture naj bi se tako kot narodna gospodarstva in narodne meje raztopile pod neizogibnim uplivom globalizacijskih tokov.

Prvič v zgodovini nastaja vedno večja možnost, da se lahko karkoli izdelava kjerkoli. Tudi prodaja se lahko skoraj povsod. V tržni ekonomiji to pomeni, da nastaja možnost, ki pa v nekaterih panogah že deluje v vsej svoji moči, da se lahko vsaka proizvodna dejavnost izvaja na tistem kraju sveta, kjer je najcenejša, in da se končni produkt prodaja, kjer so cene najbolj ugodne.

V vsem tem pa naša Slovenija ni izjema. To velja tudi za nas. Vedno moramo imeti pred očmi globalni kontekst v katerem se naše gospodarstvo razvija, in še prav posebno ko se sprašujemo o pomenu in smiselnosti »lastnega« gospodarstva v našem času in v današnjih okoliščinah.

Svet je vedno poznal dežele, čigar gospodarstva so bila odvisna od drugih. Ni prav nič oddaljena doba v kateri so državniki ocenjevali dejansko suverenost svojih držav po določenih merilih neodvisnosti svojih gospodarstev. Značilnost našega časa ni torej v pojavu "odvisnosti", marveč v njenem vedno bolj zasidranem medsebojnem značaju (interdependence): odvisnost nekaterih postaja medsebojna odvisnost vseh. Istočasno se odpirajo drugačne, večje možnosti manjšim, tradicionalno bolj odvisnim gospodarstvom ravno preko diverzifikacije te svoje odvisnosti. Možnost take diverzifikacije, ki jo ustvarja globalizacija, pa očitno niža tveganost, ki je z odvisnostjo neizogibno povezana.

V kontekstu takšnih premikov v gospodarstvu na svetovni ravni, v času ko sta znanost in spretnost ključni sestavini pri ustvarjanju dinamičnih primerjalnih prednosti določenega gospodarstva, moramo svojo pozornost obrniti na širše vključevanje vznotraj našega gospodarstva. Ni danes potrebno se poglabljati o tem kam nas je pripeljala več desetletna odvisnost od zmožnosti, vizije ter sistemski neplodnosti samoproglase avangarde, zbrane po negativni selekciji, na podlagi ideološke servilnosti ter slepe, brezumne pokorščine navodilom »od zgoraj«. Že samo ta naša lastna zgodovinska izkušnja jasno opozarja o nujnosti popolnoma drugačnega pristopa, saj izzivi in možnosti, ki nam dandanes ustvarja naše okolje neizogibno zahtevajo, da »spravimo v igro« vse talente in napore, ki jih kot narod zmoremo, ne pa samo nekatere (povrhu pa vedno »ene in iste«!). Celovitost našega narodnega potenciala sama po sebi zahteva, da k temu priključimo in vključimo ustvarjalno moč, iznajdljivost ter napor vseh Slovencev in Slovenk. **Naše gospodarstvo nam bo Slovencev »lastno« v kolikor bo vzgrajeno tako, da bo vsakdo imel možnost uspeha in tudi vsakdo odgovornost prispevanja.** Več kot jamstvo »za obstoj«, tako zasnovano gospodarstvo utegne biti dobra podlaga za novi razcvet našega naroda.

Kaj pa to konkretno pomeni? Da se mora naše »lastno« gospodarstvo graditi na podlagi neovirane zasebne pobude, a vendar v okviru jasnih »pravil igre«, enako veljavnih za vse, v opori na zanesljivem, trdnem, domačem, finančnem sistemu, čigar dostopnost mora omogočiti izrazit pojav našega podjetništva, posebno na sami bazi. Omrežje novih, dinamičnih malih podjetij, ki bodo obratovali po logiki in pravilih tržne ekonomije ni nek zanimiv »okrasek«, marveč bistveni pogoj za gospodarsko prenovu na Slovenskem, kot se je to dokazalo na primer, v zadnjih desetletjih v severni Italiji in v Baskih provincah, že dolgotrajno pa v Nemčiji. Istocasno, njih trdozivost in neprestani razvoj, pa bo pri nas prav tako kot drugje, pomemben doprinos pri ustvarjanju visje stopnje socialne kohezije

v naši družbi (ki je močno ogrožena zaradi pomanjkanja transparentnosti in elementalne pravičnosti pri lastninjenju vsega kar je bilo v takozvani družbeni lasti).

Država mora, v skladu s principom subsidiarnosti, napraviti dokončen umik iz gospodarskih poslov pri katerih imajo posamezniki in podjetja, po previrljivih izkušnjah naokrog sveta, nesporne primerjalne prednosti. Po drugi strani, pa se mora čimpreje posvetiti svoji bistveni nalogi, saj uvedba in uveljavljanje jasnih pravil igre, ki ne bodo po socializmu podedovanem vzorcu **določala** delovanje posameznikov in podjetij, marveč **urejala** njihovo svobodno ravnanje, je naloga, ki slovensko državo v veliki meri še čaka. To se pravi: po eni strani mora ustvariti ustrezno pravno in regulacijsko okolje, kar pa tudi zahteva sistematično očiščenje naše zakonodaje, čigar namen mora biti neusmiljeno poenostaviti ali pa neposredno ukiniti vse zakone, razne predpise in pravila, regulacijske odločbe, licence in postopke, ki nesmiselno ovirajo zasebno pobudo in niso združljive s principi fržnega gospodarstva. Po drugi strani, pa mora vse to uveljaviti, ali drugače rečeno, mora zagotoviti pravno varnost. Negotovost je močna ovira v gospodarstvu, najhujše posledice pa povzroča negotovost zaradi pomanjkanja prayne varnosti, ki pa ni neka dobrina, ki samo vpliva na odločitve tujih investitorjev marveč predvsem na odločitve lastnih ljudi, bodisi posameznikov ali podjetij. V sklopu z vsem kar smo danes videli, to zahteva največjo pozornost.

Vse to ni nič drugega kot nujni proces preosnavanja države na podlagi redefinicije njene vloge, ki mora vključiti trezno presojo o njeni razsežnosti, in kar je s tem močno povezano, njeno globalno ceno družbi in gospodarstvu.

Izzivi in možnosti s katerimi se dandanes sooča Slovenija in Slovenci so posebnega, lahko bi brez pretiravanja rekli, izvirnega značaja. A vendar, ko premišljujemo o bodočnosti našega skupnega življenja, o različnih poteh, ki so nam danes še vedno odprte, pa le ne moremo in ne smemo prezreti lekcije in nauke, ki izhajajo iz naše skupne zgodovine. Sedaj, morda bolj kot kadarkoli poprej velja tudi za nas, da se tej problematiki približamo s pomočjo modrosti, ki se skriva v starem rimskem pregovoru: *historia magistra vitae est!*

Pred kratkim sem bral mnenje sodobnega slovenskega zgodovinarja, ki pravi, da je naša gospodarska zgodovina neke vrste pastorka politične zgodovine v kolikor le-ta prevladuje v naših zgodovirnaskih logih³. Prav gotovo je ta vrzel deloma posledica petdesetletnega enoumja, ki prej kot da bi spodbujal k objektivni analizi naše skupne zgodovine, si je začrtal kot cilj » odmisliiti ovirajočo preteklost«⁴ vendar, naraščajoce gradivo s katerim dandanes razpolagamo nam počasi le ustvarja jasnejšo podobo naše gospodarske preteklosti. In ko človek prebira to gradivo pride do nekaterih zaključkov, ki so—*hic et nunc*-- prav posebnega pomena.

Prva, ključna ugotovitev je ta, da je slovensko gospodarstvo bilo, in kakor smo že videli, bo tudi vedno ostalo, odvisno od nasega okolja. V kontekstu suverene države, pa je in bo

³ Lazarevič, Žarko: "Uvodne Besede" v "Podjetništvo na Slovenskem", Inštitut za Novejšo Zgodovino, Ljubljana, 1994, stran 3.

⁴ Lazarevič, Žarko, op cit., stran 4

predvsem odvisno od tega kakšni bodo naši pristopi in odgovori na izzive in možnosti, ki nam takšne ali drugačne okoliščine nudijo. Velike odločitve, ki so pogojevale in oblikovale gospodarski razvoj na svetovni ravni se niso rodile v našem območju. Prav tako velja dandanes za velika vprašanja, ki težijo ureditev globalnih gospodarskih razmer. Ta se tudi ne bodo odločala na naših tleh, in naš vpliv pri tem, bo malokdaj drugačen kot sorazmeren nasi relativni teži v svetovnem občestvu. **A samo mi, Slovenci sami, smo in ostanemo odgovorni za naše lastne pristope in odgovore na te možnosti in izzive.**

Druga ugotovitev pa je povezana z potrebno fleksibilnosti gospodarstva pri prilagajanju spreminjajočim se okoliščinam. V tem smislu bi rad omenil primer slovenskega kmetijstva. Znano je, da je bila ravno prilagoditvena sposobnost našega kmetijstva kočljivo vprašanje v preteklosti, prav od zacetka njegovega vključevanja v denarno gospodarstvo, to se pravi ko so polagoma nastale možnosti –in s tem tudi potreba— drugačnega pristopa, preko zahtev samopreživetja. V neki meri je ta prilagoditvena sposobnost še vedno kočljivo vprašanje v naših dneh.

Na primer, sredi XIX. stoletja je na Slovenskem nastala globoka strukturna kriza v našem kmetijstvu, ki pa še zdaleč ni bila slovenska posebnost, temveč je šlo za splošno evropsko agrarno krizo. Brez dvoma je ta kriza podvrgla naše kmetijstvo na velike preizkušnje in njih posledice so ponazorilen primer glede tega kaj se zgodi gospodarstvu ko v njegovi strukturi prevladuje neke vrste togost (rigidity), to se pravi, ko ima to nič kaj ustrezno lastnost, da ob delovanju raznih sil nanj--ne utegne zadostno spremeniti svoje oblike.

Pri izhodu iz te krize je pripomogla večja specializacija v našem kmetijstvu, s tem da se je prestavilo težišče s pretežne proizvodnje žitaric na intenzivno živinorejo, in je zato prišlo do povečanja deleža travnikov. Istočasno pa so se uveljavila tudi nova delovanja, kot je sadjarstvo, hmeljarstvo in obnovljeno vinogradništvo. Podatki tudi jasno kažejo, da je takrat prišlo do splošnega tehnoloskega napredka: uvedli so se železni plugi in stroji, razširila se je uporaba umetnih gnojil, in kmetje so pričeli uporabljati kakovostnejše in donosnejše vrste semen. Moramo pa tudi dodati, da je tokrat država pripomogla k temu okrevanju, saj je predpisala zaščitno carinsko zakonodajo za domače kmetijsvo⁵. Razen protekcijonistične carinske zakonodaje (ki pa je pod določenimi pogoji, strokovno sprejemljiva samo kot strogo začasno zdravilo), so ti vsi pozitivni znaki prilagodljivosti.

A vendar, ta prilagodljivost se zdaleč ni bila zadostna, saj vsi tudi dobro vemo, da se je ravno v tisti dobi, posebno proti koncu prejšnega stoletja, pojavila v slovenskem kmetijstvu tudi drugačna pomembna sprememba, ki se je odražala v znižanju števila kmečkega prebivalstva. Prišlo je do velikega izseljevanja takozvanega »odvečnega« kmečkega prebivalstva, ki je iskalo kruh v industrijskih centrih. Takih centrov se zdaleč ni bilo najti v zadostni meri na naših tleh, marveč na robu slovenskega etničnega prostora ali drugje v tujini⁶. Takšen masivni pojav slovenskega »gospodarskega« izseljenstva prvenstveno iz kmečkih slojev, ravno za časa te krize in ob upeljavi nujno potrebnih reform v kmečkem sektorju (vsaj v današnjem tehnokratičnem jeziku bi jih tako

Lazarevič, Žarko: "Podjetništvo v slovenskem kmetijstvu" v "Podjetništvo na Slovenskem", op.cit., stran 47

⁶ Lazarevič, Žarko, op. cit. stran 47

imenovali), pa ni bila posledica teh reform, ali prilagajanja novim okoliščinam, marveč ravno obratno. Prav gotovo bi bilo izseljevanje še večje, če ne bi te reforme bile vsaj deloma uspešne. Slovenci so morali «s trebihom za kruhom», ker takratni celotni gospodarski sistem in tisti za Slovence relevantni elementi gospodarske politike države pod katero smo spadali niso zmogli ustvariti ali povzročiti zadostno mero fleksibilnosti.

Tretja ugotovitev je, da med Slovenci ni nikdar manjkalo podjetnikov. Podjetniški duh nam še zdaleka ni tuj. Pa naj bo to od poznega srednjega veka do zadnjih desetletjih 17. stoletja, ko so kot posledica investicij trgovskega kapitala nastajale podjetja na obrtniški ravni, založniška podjetja in prvinske manufakture, ali pa pri ustvarjanju pomembnih virov akumulacije kapitala med 18. in 19. stoletjem preko upravljanja bodisi celotnih ali delov graščin. Znano je namreč, da kljub nekaterim izjemam, plemiči oziroma veleposestniki niso odigrali pomembne vloge pri ustvarjanju novega kapitala. A vendar, poslovanje z njimi je omogočalo kar dobre zaslužke. Ravno zaradi pomanjkanja volje za pridobivanje in ustvarjanje novega bogastva ter strahu pred poslovnim tveganjem in investiranjem, ki so ga plemiči in drugi veleposestniki očitno kazali, se je počasi uvedel sistem upravljanja in zakupništva graščin. Mnogi med temi, ki so se temu posvetili, so bili bivši podložniki, so na tak način postali posestniki, med njimi najbolj znani veleposestniki 19. stoletja—potomci Jurija Rudeža, kasneje tudi neposredno udeleženi na številnih narodnih političnih, kulturnih in gospodarskih organiziranih dejavnostih⁷.

Tudi v najbolj revnih predelih Slovenije, in v hudi revščini, najdemo pojave podjetništva, ki bi jih današnja stroka imenovala za »microentrepreneurs«, ali »mikro-podjetnike«. Kaj drugega pa so bili nasi krošnjari? »Nedvomno je krošnjarstvo bilo svojevrsten izraz dokaj množične revščine v Ribniški dolini, na Kočevskem, zlasti zahodnem delu Bele Krajine in tudi ponekod drugod, kljub temu pa ta vir zaslužka ni bil nepomemben. Z njim se je samo na Kranjskem sredi 19. stoletja ukvarjalo blizu 10.000 ljudi. Nekateri so zaslužek lahko uporabili samo za preživetje, drugi pa so bili uspešnejši«⁸, in tako začeli kot trgovci. Nekateri so celo postali veliki podjetniki in bogataši. Na primer, Ivan Kozler in njegovi potomci, ki so se iz krošnjarstva dokopali do trgovine za južne pridelke in kožami v Dunaju, ter ustvarili pivovarno, predhodnico današnjega Uniona. Prav tako mengerski Stareti, in iz kasnejše dobe, v prvi polovici tega stoletja, Ivan Medic, ki je začel kot krošnjar, in je zalagal z blagom nekatere stranke, ki so imele šivalne stroje v širši okolici Novega Mesta. Posel je tako dobro stekel, da je kupil hišo v Novem mestu in začel šivalnico perila. To je bil začetek današnjega Laboda; nato je še z drugimi načel Novoteks. Njegov primer je prav posebno zanimiv ker je »med vojno pomagal partizanom v denarju in blagu. To ga ni zaščitilo pred revolucijo, vzeli so mu tovarno. Od vsega hudega je v nekaj tednih potem od kapi umrl«⁹.

Čeprav kmetje niso bili vključeni med podjetnike (na primer, Trgovsko-gospodarski leksikon iz leta 1938 jih še vedno ni uvrščal kot take), prav gotovo moramo vključiti med prave podjetnike vse tiste kmete, ki so se znali skozi desetletja prilagoditi spremenjenim

⁷ Granda, Stane: "Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju", v "Podjetništvo na Slovenskem", op.cit., stran 22.

⁸ Granda, Stane, op. cit., stran 23

⁹ Granda, Stane, op.cit., stran 25

okolščinam in so uvajali ter uporabljali novejšo tehnologijo, v kolikor jim je bila na razpolago.

Zanimiva je ocena slovenskih podjetnikov v 19. Stoletju, ki jo navaja Stane Granda v že omenjeni monografiji. Takrat niso težili na visoko mero specializiranosti, marveč so našli uspehe v širši aktivnosti in na čim večje razdalje. Trgovina, špedicija, komisija, zakupništvo, bančništvo, zastopništvo, delničarstvo so bile pglavitne panoge. Severna Italija, avtrijske dežele, južna Nemcija, Ogrska, za Slovence na Reki in v Trstu tudi vzhodna obala Jadrana—to je bil svet, v katerem so se sukali naši poslovneži 19 stoletja. **Strahu pred tujci ni bilo**, čeprav so jih zlasti neuspešni, a pri oblasteh vplivni trgovci hoteli z upravnimi postopki onemogočati. Izredno poučen je primer Trsta. Tu so se srečavali in konkurirali ne le vsi narodi monarhije, ampak tudi Nizozemci, Angleži, ... Možnosti akumulacije so bile velike, konkurenca huda«¹⁰

A to niso samo primeri neke daljne preteklosti. V nedavno objavljeni monografiji »Odprtost slovenskih industrij v letih pred prvo svetovno vojno«¹¹ (), v kateri se stavi vprašanje »Kje so slovenska industrijska in obrtna podjetja prodajala svoje izdelke?« najdemo zanimive podatke, ki potrjujejo dognanje o ustvarjalnosti, iznajdljivosti in konkurenčni sposobnosti podjetništva na Slovenskem. Ob času našega vstopa v Jugoslavijo, na podlagi obširne ankete opravljene februarja 1919, ki je zajela podjetja na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, najdemo, da jih je nekaj manj kot 60% prodajalo v območju Avstro-Ogrske, od teh pa polovica, to se pravi okoli 30%, samo na neposrednem okolju in v posamezni deželi v kateri so se nahajala. Nad 40% industrijskih in obrtnih podjetij pa so prodajala izven Avstro-Ogrske, pretežno v druge države vzhodne Evrope. Kot omenja avtorica, so povezave z bodočimi deli skupne države bile »presenetljivo šibke«: manj kot 7% podjetjev je tam prodajalo svoje izdelke. Če k temu dodamo še podjetja, ki so prodajala v vzhodni Evropi se pa ta delež poveča na 13%, ki pa je še vedno manjši kot oni, ki ga predstavljajo podjetja, ki so prodajala svoje izdelke na državah v drugih celinah: v Severni in Južni Ameriki, Aziji, Afriki in tudi Avstraliji.

Rad bi omenil nekaj konkretnih primerov za boljše razumevanje teh statističnih podatkov. Slovenska podjetja so bila zmožna, in to v času prvega pojava na svetovni ravni tega kar danes imenujemo globalizacija, izvažati garn iz predilnice v Litiji tudi-presenetljivo-v Anglijo. Tovarna čipk iz Žirov pa jih je prodajala v Nemčiji, Veliki Britaniji, na Danskem in v ZDA. Da smo tudi bili zmožni iz Svete Katarine pri Tržiču izvažati leseno lepenko v Turčijo, Veliko Britanijo, Egipt in Argentino, med tem ko je papirnica Goričane svoj papir izvažala, med drugimi državami, tudi na Švedsko (!), v Francijo, Nemčijo, Brazilijo in Indijo. Usnjarska industrija je izvažala v Rusijo, ZDA in Nemčijo, konkurenčnost tovarne kopit iz Sevnice pa je bila taka, da je žela uspehe tudi na daljnem argentinskem trgu. Prav gotovo pa je ključnega pomena, da omenim tudi to, da so to bila vsa podjetja, ki so nastala na naših tleh po letu 1860, ko je začel veljati zakon, ki je odpravil pravne ovire pri odpiranju industrijskih in obrtnih obratov¹²

¹⁰ Granda, Stane, op.cit., stran 29

¹¹ Fischer, Jasna: Odprtost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno», v »Podjetništvo na Slovenskem», op. cit., stran 35/43

¹² Fischer, Jasna, op.cit., stran 42

Vse to se je dogajalo še za časa Avstro-Ogrske. A slovensko podjetništvo se je prav posebno izkazalo v obdobju 1918 do 1941¹³. Slovenski gospodarstveniki so se takrat zavedali, da je gospodarski razvoj mogoče doseči in agrarno prenaseljenost preseči le z intenzivnejšo industrializacijo, ki je očitno zaostajala, vključ omenjenih dosežkov, pred prvo svetovno. »Ob prehodu v novo državo so se razmere bistveno spremenile. Iz okvira industrijsko razmeroma močno razvite Avstro-Ogrske je prehajala v manj razvito državo s prevladujočo agrarno strukturo in zelo skromno akumulacijo kapitala, hkrati pa je bilo razmeroma veliko in ne preveč zahtevno tržišče zelo privlačno za razvijajočo se industrijo«¹⁴. Ko so bili dani pogoji za svoj razvoj, je prišla do izraza življenska moč slovenskega podjetništva. Na ozemlju ki je bil od leta 1918 za petino manjši, in v manj kot dvajsetih letih je bilo narejeno toliko kot v prejšnjih 50 letih. Število tovarn na Slovenskem ozemlju se je praktično podvojil, prav tako pa delovna mesta, največ do leta 1925. Nova država je ob začetku in do leta 1925 nudila pomembno carinsko zaščito, a ta je bila potem spremenjena in s trgovinskimi sporazumi hitro omiljena, vendar je ob tem prvotnem obdobju zadoščala za začetni razvojni zagon industrije, ki pa se je »pozneje pa se množila samodejno«¹⁵. Slovenska podjetnost in podjetniška dejavnost se je tudi izkazala na področju institucionalnega razvoja. Na primer, Ljubljanski velesejem je odigral ključno vlogo v promociji Slovenije, dočim je Ljubljanska borza veliko doprinesla k razvoju tržnega gospodarstva.

Prav gotovo lahko rečemo, da podjetništvo nam Slovencem ni tuje. Naša gospodarska zgodovina je bogata v primerih glede ustvarjalnosti, znajdljivosti in marljivosti našega človeka, tudi pod najtežjimi pogoji. V njej utegnemo najti vzpodbudne primere ter koristna vodila pri reševanju vprašanj, ki nam jih današnje okoliščine nudijo, a predvsem pa si ob njenem spoznanju utegnemo ustvariti trdno zavest, da **zaupanje v naše lastne ljudi in njih sposobnosti ni sad neke romantične vizije, marveč utemeljeno dognanje na podlagi trezne presoje naše stvarnosti.**

Končno je še ena, nadvse pomembna ugotovitev, namreč ta, da je pri reševanju nekaterih ključnih gospodarskih vprašanj nujno ustvariti, kar bi lahko imenovali, splošna narodna soglasja. Da je to mogoče, četudi se zdaleka ni enostavno, pa utegnemo razumeti če se ponovno vrnemo k našemu kmetijstvu.

Videli smo že kako je omejena prilagodljivost našega kmetijstva bila vedno kamen spotike v našem gospodarskem razvoju. Izhod iz splošne agrarne krize, ki je nastala v Evropi v drugi polovici prejšnjega stoletja, je zahteval uvedbo neizogibnih reform, ki pa niso bile zadostne. Posledica tega je bila izselitev takozvanega »odvečnega« kmečkega prebivalstva, saj industrijski razvoj na naših tleh tudi ni bil zadosten, da bi pravočasno ustvaril potrebna delovna mesta. Postalo je jasno, da je že sama razdrobljenost v posestni strukturi kmetij bila huda ovira kmetovanju po čisti podjetniški logiki. Zato je bilo nujno najti sredstvo, ki bi tudi malim kmetom omogočilo obstanek v novih razmerah dokler preko pričakovane industrijalizacije ne bi nastali pogoji za njihov prehod v ta sektor.

¹³ Kresal, Srečko: »Slovensko podjetništvo v industriji« v »Podjetništvo na Slovenskem«, op.cit., stran 57

¹⁴ Kresal, Srečko, op.cit., stran 57

¹⁵ Kresal, Srečko, op.cit., stran 57

Prav tako sredstvo, po zamisli Janeza Ev. Kreka in drugih kot na primer Josipa Vošnjaka, so našli v združništvu, kot organizacijsko rešitev utemljeno na treh stebrih: i) na spoštovanju individualnega podjetniškega duha kmetov, ii) na dotlej neizkoriščenih možnostih skupnega nastopa v gospodarjenju, na podlagi neovirane gospodarke pobude in samostojnega odločanja in končno, a zato nič manj pomembno, iii) na sistematičnem vzpodbujanju medsebojne vzajemnosti. Naše ozemlje so prepletle številne kreditne, nabavne kot tudi prodajne zadruga. Da so se med temi ravno kreditne zadruga najbolj razvile je razumljivo če vzamemo na znanje, da je zadolžitev slovenskega kmeta bila zdaleka najbolj pereči problem. In ravno na tem področju je združništvo odigralo najbolj pomembno vlogo: omogočilo je tehnološki napredek v kolikor ga je takrat sploh bilo v tem da je močno pripomoglo pri učinkovitosti nujnih reform, istočasno pa številnim kmetom omogočilo obstoj.

V opori in podpori takega omrežja, je slovensko kmetijstvo preživelo prvo svetovno vojno in vztopilo v Jugoslavijo. Vkljub že omenjenim izrazitim dosežkom na področju industrijalizacije v letih po tej vojni, pa moramo podčrtati, da ta razvoj v tem obdobju ni bil zadosten, da bi pravočasno ustvaril delovna mesta na svojem področju in tako pospešil vpoj kmečkega prebivalstva. Splošno znano je dejstvo, da je v tem obdobju Slovenija še vedno bila pretežno agrarna dežela, saj je kar okoli 60% prebivalstva preživljalo s kmetijtvom. Obenem pa je bila Slovenija dežela malih kmetij: 60 % jih je imelo pod 5 hektarjev, dočim število tistih, ki so presegale 50 hektarev pa je bilo le za dober odstotek, večinoma z manj kot 100 hektarjev¹⁶. In čeravno je bilo naše kmetijstvo v primerjavi z jugoslovankim veliko bolj učinkovito, se je jasno pokazalo, med drugim, da je pomankljiva opremljenost z mehanizacijo ter relativno majhna uporaba umetnih gnojil povzročala neučinkovitosti v proizvodnji ter nizko rentabilnost. Na primer, pridelek pšenice na hektar je bil komaj za polovico evropskega povprečja (3,4 napram 16.5 kg. na hektar).

Vkljub vsem težavam, so v tem obdobju prevladovali v strokovnih in kar je morda bolj pomembno, tudi v političnih krogih na Slovenskem presentljivo enotni pogledi, ki jih nekateri imenujejo »pravi družbeni konsenz«¹⁷ glede dolgoročne ureditve našega kmetijstva. Oba nazorna pola slovenskega političnega prostora—katoliški in liberalni—sta utemljevala in po svojih relativnih močeh tudi izvajala bistveno enako kmetijsko politiko. »Slovensko kmetijsko politiko v obdobju med obema vojnama lahko strnemo v nekaj točkah: nujni dvig kmečke izobrazbe, izkoriščanje vseh notranjih rezerv in postopno subvencionirano uvajanje specializacije, novih kultur in tehnologije, kar naj bi sčasoma omogočilo višjo stopnjo komercializacije ter kvantitete, kvalitete in donosnosti kmečke produkcije. Vzporedno s temi dejavnostmi so podpirali združništvo in se trudili utemeljiti njegovo vlogo in pomen pri centralnih organih v Beogradu«¹⁷. Tak pristop na podlagi močnega narodnega soglasja je imel svojo prav posebno važnost ker je namreč kmetijska politika v Jugoslaviji izpred druge svetovne vojne, za razliko od drugih področij, bila relativno bolj decentralizirana.

¹⁶ Lazarevič, Žarko, op.cit., stran 47

¹⁷ Lazarevič, Žarko, op.cit., stran 53

Tako zastavljeni temelji za dolgoročno rešitev problematike našega kmetijstva so v kratkem obdobju pričeli kazati pozitivne učinke: brez izseljevanja v tujino, se je pričelo manjšati delež prebivalstva, ki je bilo odvisno od kmetijstva (5%), zvišal se je za 15% pridelek pšenice na hektar in s tem znatno znižal prehrambeni primanjkljaj, združno omrežje se je ojačilo preko kreditiranja, posebno na področju proizvodnih in prodajnih zadrug. V vsa ta obetajoča gibanja pa je posegla splošna gospodarska kriza, ki je močno zamajala gospodarske centre sveta, najhujše posledice pa povzročila ravno v deželah na obrobju. Ni danes moj namen načeti debato o tem kaj vse bi bilo mogoče doseči ali ne, če bi naša gospodarska politika kasneje utegnila vztrajati na tako začrtani poti. Rad bi le podčrtal, da v kolikor je v tem obdobju ta pristop bil učinkovit in prav gotovo je bil), ga je za pripisati dejstvu, da je v svojih bistvenih značilnostih, bil sad splošnega soglasja, v katerem je obnovljeni čut vzajemnosti bila temeljna vrednota.

Torej, nã kratko navedeno, imamo štiri ugotovitve ob pregledu naše gospodarske zgodovine: prva, da je naše gospodarstvo bilo, in bo tudi vedno ostalo odvisno od našega okolja, čigar stalne spremembe vsebujejo izzive, ki sejejo negotovost, istočasno pa nudijo vedno nove možnosti. Seveda, to nas pa še zdaleka ne reši naše lastne odgovornosti. Še posebno ne sedaj, v novi, samostojni državi: sami smo--in sami ostanemo--odgovorni za naše lastne pristope in odgovore na te možnosti in izzive. Drugič, da je omejenost v naši prilagodljivosti spreminjajočim se okoliščinam vedno imela hude posledice—torej, moramo stalno imeti na videzu, da je fleksibilnost napram našemu okolju bistvenega pomena. Tretjič, podjetništvo nam nikdar ni bilo tuje in v kolikor ni bil oviran, nam ga ni manjkalo. V sklopu z našimi izkušnjami s komunizmom v vseh svojih verzijah, nam pa to dognanje utrjuje zavest, da je prenovljeno zaupanje v ustvarjalnost, iznajdljivost in marljivost našega cloveka boljše kot pa vsaka stava na katerokoli vrste avantgardo, vključivši sedanjo, udobno prikrito v tehnokratičnem plašču sameproglasene »strokovnosti«. Ter končno, da je za rešitev nekaterih ključnih gospodarskih problemov potrebno ustvariti splošna soglasja, na podlagi prenovljenega čuta socialne vzajemnosti in državljske odgovornosti.

Rad bi zaključil današnjo predstavitev z nekaterimi komentarji glede vloge, ki jo utegne imeti slovenska diaspora pri gradnji takega, Slovencem »lastnega« gospodarstva, v katerem bo vsakdo imel možnost uspeha in tudi vsakdo odgovornost prispevanja.

V zadnji knjigi svojega obširnega dela » Study of History« je Arnold Toynbee pozival o naraščujoči vlogi, ki bodo diaspore odigravale v bodočnosti. V kolikor je to razvidno po zanimanju, ki ga glede določenega vprašanja kaže strokovna literatura, bi lahko rekli, da je bodočnost o kateri je govoril Toynbee--že tukaj. Tradicionalna strokovna literatura o odvajanju znanstvenikov, razumnikov, in tehnikov iz dežel v razvoju, takozvani »brain drain«, v zadnjih časih polagoma spreminja svoj pristop, proč od vprašanj povezanih s potrebo in možnosti »vrnitve« teh ljudi, in se danes ukvarja z vprašanji kako »spraviti v igro« ta socialni kapital v prid njih matičnih domovin¹⁸. To se pravi, ne kako odpraviti diasporo preko takšnih ali drugačnih shem (dvomljive, in do sedaj še vedno nepreverjene učinkovitosti), marveč kako delovati in sodelovati z njo (»Is there a gain out of the brain

¹⁸ Gaillard, Jacques & Gaillard, Anne Marie: "The international mobility of brains: exodus or circulation?" v "Science, Technology & Society", Vol. 2, Number 2, 1997

drain?«). A ti še zdaleka niso pojavi izključno osredotočeni na znanstvenike in razumnike. V obširnem študiju »Global Diasporas. An Introduction«, Robin Cohen¹⁹ posveča veliko pozornost na vlogo, ki jo diaspore odigravajo, ne glede na njih izvor, v gospodarskih povezavah, posebno sedaj, v času globalizacije na gospodarski ravni.

Prav posebno opozarja na dejstvo da v analizah globalizacije, in zaradi prednosti, ki ekonomisti imamo na tem področju, očitno prevladuje neke vrste ekonomski redukcijonizem, ki najivno pripisuje delovanju trgov če že ne izključno, vsaj nadvse pomembno vlogo pri razvoju mednarodnega trgovanja, dočim ko se istočasno poriva v ozadje, čeravno ne v popolno pozabo, institucionalne in družbene mehanizme, ki upravljajo in omogočajo njih delovanje. Na primer, ce nekdo hoče poglobiti svoje poznanje o globalizaciji bo brez težav našel statistične podatke o mednarodnem trgovanju dobrin in dajatev in tudi o finančnih pretokih. Težko bo pa našel podatke o prekmejnih gibanjih ljudi, ki so s tem povezani, kaj šele o značilnostih ključnih soudeležencev pri različnih stopnjah takšnih poslov, ki pri vsem tem odigravajo silno pomembne vloge, ne da bi zapustili svoje države. A vendar, nedavne raziskve o razvoju in delovanju japonskega tržnega omrežja po svetu nas seznanjajo s takozvano »načrtovano diasporo«, in njeno ključno vlogo (samo v Londonu naj bi bilo okoli 90.000 začasno tam naseljenih japoncev, ki imajo močno podporo pri njihovih stalnih izseljencih). Slične pojave najdemo pri južno koreanskem omrežju, čeravno so ta proces načeli kasneje od Japoncev; zadnje čase, pa nastajajo močne povezave med kitajsko diasporo in njih matično državo.

Čeravno multinacionalke obvladajo največjo proporcijo vseh realnih in finančnih tokov, še zdaleka niso edina podjetja, ki se poslužujejo »etničnih« omrežij. Prav posebno zanimiv zaključek omenjenih raziskav je, da diaspore omogočajo prilagajanje malih podjetij zahtevnejšim merilom globalnega gospodarstva in jim tako pripomorejo doseči višje stopnje racionalnosti, produktivnosti, funkcionalnosti in vse bolj napredne značilnosti.

Prav gotovo bodo s časom bodoče takšne raziskave še bolj razjasnile ne samo vlogo, ki so jo dosedaj odigravale diaspore v tržnem prodoru podjetij njihovih matičnih držav, marveč tudi njih potencialnost. Zaenkrat nam pa vsaj jasno nakazujejo, da bi bilo nesmiselno če bi morebitno vlogo diaspore na tem področju enostavno, a priori, odpisali. Zaradi lastnih poslovnih dolžnosti sem seznanjen s tem kako se dandanes močno zavzemajo v raznih regijah na evropskem področju, na primer v Baskih provincah in španski Galiciji, ter Loreni v Franciji, da bi ojačili povezave svojih lastnih podjetij—ki so prvenstveno mala in srednja-- z Latinsko Ameriko in to sicer s pomočjo omrežij njihovih tamkajšnih izseljencev.

Skratka, prepričan sem, da imamo tudi Slovenci realne možnosti na tem področju. In v kolikor bomo zmožni si ustvariti »nam lastno gospodarstvo«, kakrsnega smo danes omenili, bo opora na našo diasporo postala še bolj potrebna kot pa je—brezdvomno--že sedaj.

¹⁹ Cohen, Robin: "Global Diasporas. An Introduction", University of Washington Press, Seattle, 1997

Rojen sem bil v Ljubljani, a moja družina je zapustila domovino, ob koncu druge svetovne vojne. Živeli smo v Argentini, ob opori izredno žive tamkajšne slovenske diaspore. Tam sem odraščal, se izšolal, se poročil, ter dokončno doštudiral v ZDA. Življenska pot nas je peljala po različnih kotih sveta. Povsod kjer smo se potrudili in iskali, smo našli slovenskega človeka. Prepričan sem, da je velika večina med njimi pripravljena pomagati Sloveniji. Čeravno niso vsi poslovneži, Vam pa mirne vesti lahko potrdim, da jih ni malo. Prav gotovo je že prišel čas, da tudi v Sloveniji pričnemo razmišljati kako bomo kot narod zmožni »spraviti v igro« ogromni socialni kapital, ki ga je najti v naši številni, in vedno lojalni diaspori, vključivši kot pospeševalni element na področju vedno bolj nujnega in zahtevnega gospodarskega povezovanja naših podjetij z vsemi konci sveta. Snidenja kot današnji, so prav gotovo dober korak v pravi smeri. Srčno želim, da bi to naše snidenje bilo res plodovito, in da bomo skupaj kmalu našli prave poti za uresničevanje ožjega sodelovanja celotne slovenske diaspore z matično domovino.